

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського — Запоріьке відділення
Василівський історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова»
Запорізький національний університет
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького
Східний інститут українознавства ім. Ковальських — Запорізька філія

ВАСИЛІВСЬКА СТАРОВИНА
ВИПУСК 3

Матеріали особистого архіву
Володимира Мешкова,
першого директора музею-заповідника
«Садиба Попова»

Василівка - Запоріжжя
2016

УДК 94(477.64)
ББК 63.3(4 Укр7)

Матеріали особистого архіву В. Мешкова, першого директора музею-заповідника «Садиба Попова» / Упор. В. М. Стойчев, І. М. Стойчева В. М. Філас, С. О. Телюпа // ВАСИЛІВСЬКА СТАРОВИНА. ВИПУСК 3. ПП «АА Тандем» — Василівка — Запоріжжя, 2016. — 238 с. (Серія «Василівська старовина», Вип. 3).

Редакційна колегія серії «Василівська старовина»:

Білівненко С. М., Брехуненко В. А., Каптюх Ю. В., Мешков В. В., Мільчев В. І., Мордовської М. М., Олененко А. Г., Спіцин Ю. П. Стойчев В. М. (науковий редактор), Телюпа С. О. (технічний редактор), Ткаченко В. Г., Філас В. М. (головний редактор), Шаповалов Г. І.

У даному археографічному виданні представлено публікацію автобіографії першого директора музею-заповідника «Садиба Попова» Мешкова В. В., а також записані ним спомини старожилів м. Василівка з історії міста. Перша частина видання присвячена дитинству автора часів Радянсько-германської війни та післявоєнної відбудови країни. Матеріали, що опубліковані в другій частині, стосуються історії м. Василівки періоду царської Росії та встановлення радянської влади.

Рекомендується науковцям, аспірантам, студентам — всім, хто цікавиться історією запорізького краю.

Затверджено до друку Науково-методичною радою
Василівського історико-архітектурного музею-заповідника
«Садиба Попова»

ISBN 978-966-488-175-0

© Упорядники, 2016
© Садиба Попова, 2016
© ПП «АА Тандем», 2016

Передмова.

На сьогодні усна історія — це поширений напрям соціально-гуманітарних досліджень, який постійно розвивається та видозмінюється. Його головним предметом є дослідження суб'єктивного досвіду конкретної людини. Основним методом дослідження є проведення інтерв'ю.

Часто історія певного міста чи села розуміється краще через призму історії певної родини, долі окремих особистостей. Саме тому в останні роки зростає роль усної історії, коли завдяки опитуванням та обробці отриманої інформації з'являються нові свідчення, які допомагають уявити минуле у всій його багатогранності.

Дане дослідження стосується спогадів Володимира Мешкова — першого директора музею-заповідника «Садиба Попова». Матеріали, представлені у збірнику є дуже цінними для розуміння основних переломних моментів в історії. Структура праці дозволяє систематично визначити особливості життя населення Василівки, починаючи з дореволюційних часів. Радянська влада багато сил поклала на те, аби сформувати негативне ставлення до царського періоду, показати недоліки та прорахунки тогочасної влади, яка зовсім не зважала на «мовчазну більшість» — просте населення Російської імперії. Однак свідчення старожилів Василівщини, зібрані В. Мешковим у 1980-1990-ті рр. показують нам абсолютно іншу ситуацію.

Перша частина збірника присвячена спогадам В. Мешкова про II світову війну та післявоєнну відбудову господарства. Автор подає інформацію, засновуючись на власних епізодичних спогадах, а також на розповідях найближчого оточення про часи війни. Звертається увага на різноманітні складові періоду німецької окупації Василівщини, зокрема мова йде про ставлення німецьких комендантів до місцевих жителів, автор порівнює поведінку та вчинки німців, а також їх союзників — італійців, румунів, угорців, що виконували доручення німецької влади. В. Мешков стверджує, що влада окупантів більшістю

місцевого населення не сприймалася такою жахливою та гнітючою, як описано у радянській літературі про війну. Справа у тому, що, як говорить автор, люди знайшли спасіння від радянської влади, заснованої на масових репресіях та вбивствах.

У другій частині збірника подана інформація, що стосується історії палацового комплексу В. Попова та розвитку Василівщини в дореволюційні часи та за встановлення радянської влади. Дана тематика висвітлюється у працях О. Ігнатуші, О. Тедєєва, В. Козирєва, О. Кучеренко.

Завдяки опитуванням місцевого населення, здійсненого у 1980-1990-ті рр., ми отримали свідчення про те, яким був палац за часів Попових, чим він запам'ятався місцевому населенню. У різних опитуваннях повторюється інформація про те, що кожного року влаштовувалася Різдвяна ялинка для дітей робітників, що працювали в палаці. Тому опис «Білого залу» - кімнати, де влаштовувалося свято, залишився дуже яскравим. Вражала краса зали, в центрі якої розміщувався фонтан, була мармурова підлога та позолочена ліпнина. Також можна було прогулюватися іншими кімнатами, які були не менш вражаючими, адже серед них була дзеркальна кімната, етнографічні зали (грузинська, японська, китайська та ін.), тому палац справляв враження ще й музею. Ці факти спростовують твердження про те, що до палацу нікого із місцевих жителів не пускали, свідчення описують інакше — люди могли відвідувати палацовий комплекс на церковні свята, а діти працівників палацу бували там досить часто, завдяки чому і збереглася цінна інформація.

Загалом, за свідченнями місцевих жителів рівень життя за часів Попових був набагато вищий, ніж післяреволюційний. Люди мали достаток, а вже радянська влада знищила добробут населення.

Важливо також звернути увагу на опитування Софії Глібовни Перовської, що народилася у Василівці 1926 р. Подано інформацію про те, що в той час, коли Василь Львович Перовський був управителем економії, спостерігався найвищий рівень економічного розвитку

маєтку «Васильєво», тому що у більшості галузей господарства застосовувалися сучасні нововведення. Окрім того, завдяки В. Перовському було збудовано електростанцію в 1905 р., а також метеостанцію й обсерваторію. За його рекомендаціями в палаці почали колекціонувати старовинні книги та рукописи, картини, зброю. Вже 1915 р., у зв'язку із конфліктом з господарем палацу — Юрієм Поповим, управитель йде у відставку. Софія Глібовна від свого дідуся довідалася про те, що палац будували протягом приблизно десяти років, однак Василь Львович точно не знав, чий був проект будівництва — Миколи Бенуа чи котрогось із його синів. Основний обсяг роботи виконували місцеві бригади, а для спорудження складних елементів запрошувалися каменярі німці-меноніти із Хортиці.

Великий блок інформації присвячений періоду Громадянської війни та будівництва соціалізму. Один із опитуваних — Іван Бороденко, подає інформацію про розстріли білогвардійцями червоногвардійців, які він спостерігав особисто. Однак, слід звернути увагу на те, що спочатку зазначалася цифра — 123 убитих червоногвардійці, а потім свідчення змінилися на 176 розстріляних людей. Проте І. Бороденко на той час було вісім років і він, як і інші жителі дійсно спостерігав за цією подією, однак до даних щодо кількості вбитих слід відноситися критично.

Під час Громадянської війни Василівку дійсно контролювали то червоногвардійці, то білогвардійці. Однак свідчення про те, що лише «білі» відзначалися величезними звірствами та вбивствами є невірними, як ми бачимо із результатів опитувань, оскільки про жорстокий шлях «червоних» до влади було заборонено говорити.

Дані опитувань місцевих жителів показують, що восени 1920 р., коли війська Врангеля були розбиті, у Василівці утвердилися червоногвардійці. На населення була накладена контрибуція, за якою жителі мали здати певну кількість золота й срібла, зброї, для більшого впливу на населення взяли заручників із місцевих жителів. Коли вимоги виконані не були, заручників розстріляли.

Яскраві свідчення стосуються ще однієї трагедії, яку вчинили червоногвардійці. Мова йде про те, що із Криму приїхали люди, які мали завантажити у вагони цінні предмети із палацу, всього близько сорока чоловік, що служили Ю. Попову. Їх було заарештовано, а пізніше — вбито.

Дослідженням кримських володінь Попових займався також науковий співробітник музею-заповідника «Садиба Попова» Варяник Олег Валерійович, який відвідав один із маєтків — «Тавель». Він теж проводив опитування старожилів поселення, які в більшості переповідали легенди, пов'язані із особистістю Юрія Попова та деталями його загибелі.

Підсумовуючи зазначимо, що використання усних свідчень очевидців, учасників певних подій слугує розширенню джерельної бази із певної проблематики, а також допомагає за масштабним описом подій звернути увагу на пересічну людину, що відчула на собі тиск певної епохи. Особливість, яка вирізняє усну історію — це те, що вона говорить нам не стільки про події, скільки про їх значення. Оповідуючи історію свого життя, особа не лише описує події, свідком яких вона була, а скоріше те значення, якого набули ці події в контексті її життєвого досвіду.

Дані інтерв'ю, які проводив В. Мешков записувалися ним вручну, а пізніше — за допомогою використання аудіотехніки. Автор намагався зберегти емоційні вислови та звороти опитаних ним людей, особливо не трансформуючи інтерв'ю. Тому даний збірник є цінним для ознайомлення та вивчення історії Василівщини та зокрема, палацового комплексу Попових у дореволюційні часи — царський період розвитку та за встановлення радянської влади.

Чорт рябий, будь ти проклятий!

Емоційна фраза винесена в заголовок була сказана матір'ю автора спогадів Володимира Мешкова до відношенню до керівника Радянського Союзу Йосипа Сталіна, і характеризує його внутрішню політику по відношенню до українського селянства післявоєнного періоду.

Цінність кожного свідчення про минуле є неймовірно високою, тим більше ця цінність зростає якщо людина поставила за мету критично переосмислити події. Володимир Мешков був людиною своєї епохи та зміг у своїх спогадах піднятися вище політичних чи національних інтересів. Його спогади просякнуті гуманістичними ідеями. Його розуміння минулого базується на багатому життєвому досвіді, а також на досвіді його родини та його близьких.

Розповідаючи про свою матір автор змальовує її на тлі епохи, в 60х роках вона з української мови переходить на суржик, так як він на Півдні та Сході стає ознакою селянськості. Отже можемо чітко констатувати час процесу русифікації, адже мати автора була донечанка (селище Карлівка Мар'їнського району), і впродовж молодих років питання використання української мови і відчуття комфортності ймовірно її не турбували. При цьому з гордістю Дар'я Карпівна заявляла, що вона «давнього козацького роду».

У Володимира Мешкова було тонке відчуття значимих речей, у своїх спогадах він майстерно вплітає у оповідь про життя родини життя цілої країни.

Інший значний комплекс стосується усних інтерв'ю, що їх записав Володимир Володимирович.

Історична пам'ять є доволі складним феноменом. Досить часто в ній поєднується та мирно уживаються абсолютно суперечливі уявлення та міфи про минуле. Побутує думка, що "історична пам'ять, на відміну від історичної науки, є спрощеними колективними сприйняттями фактів свого минулого членами національної спільноти". Проте,

як показала багаторічна діяльність членів Запорізького Наукового товариства імені Я.П. Новицького спрощеними є лише сприйняття подій віддалених на дві-три сотні років, що ж стосується більш близького періоду, то завдяки механізмам сімейно-родової пам'яті уявлення про минуле є більш складним та емоційно насиченим. Хоча, дійсно, справжньою цінністю пам'яті є власне не самі факти минулого, скільки образи цих фактів та метаморфози подій минулого в уяві людей. В тоталітарних суспільства загальноісторична пам'ять формується державною ідеологічною машиною за "лінійною" схемою, при зміні очільників держави впродовж декількох місяців, а то і днів пам'ять піддається насильницькій корекції. В демократичному суспільстві загальнонаціональна історична пам'ять — це культурна та ідеологічна угода між певними різновидами малих моделей пам'яті, які належать різним соціальним прошаркам та певним ідеологічним та громадсько-політичним рухам, що їх представляють. Проте завжди існували та продовжують існувати антагоністичні моделі пам'яті, носії яких відкидаються будь яку можливість прийняти точку зору своїх опонентів. Для ХХ століття характерна була боротьба між прибічниками космополітичного підходу до сприйняття історії та націоналістичного (патріотичного). Проте останній підхід цілком впливає із головної особливості функціонування колективної пам'яті — національний принцип поділу людського світу. І він притаманним для переважної більшості людства.

У кожної із націй є свої загальнообов'язкові давно визначені ментальні правила поведінки, що розповсюджуються звичайно лише на членів тільки цієї нації. Головною та визначальною метою національної складової об'єктів створення та підтримки існування цілого суспільства є виховання стану підкорення цим спільним правилам національної гри.

Історичний досвід в національній пам'яті людини завжди існує в межах його власного досвіду. Будьякий носій національної ідентичності безпосередньо не брав участі у подіях такого свого минулого, але він

уявляє причетність до нього. Представник громади вважає сприйня-
те минуле нації своїм минулим, своє власне життя, свою біографію
черговою ланкою, що продовжує історичний ланцюг нації із минулого
через сьогодення в майбутнє. Поняття “власної історії” розуміється
через об’єктивну відокремленість від чужих національних історій та
через індивідуальну злитість зі своєю.

Найбільше впливає на формування “власної історії” період ди-
тинства (сімейне виховання, система освіти, засоби масової комунікації,
художня і спеціальна література й т.п.). В сучасній школі дітям по-
чинають формувати спрощену лінійну модель історії, що вже у роки
сформованості особистості стане матрицею його особистої історичної
пам’яті. Така матриця розміщується у свідомості носія національної
ідентичності на рівні зрозумілих істин, і не може бути піддається
ним критиці. Пізніше, людина порівнює весь новий набутий багаж
історичних знань, в тому числі і сімейний із попередньо засвоєним,
але досить часто сімейна “сімейна модель пам’яті” перемагає. Вона є
спрямовуючою силою активності індивіда у певній ситуації (спортивні
турніри, конкурси, самоосвіта, підтримка виробника, війни, тощо),
але крім того, вона є і певним кордоном (що у сучасному світі є не
досить міцним), який обмежує активність індивіда напрямком кон-
кретного свого, а не іншого національного фактору.

Створення матриці історичної пам’яті є необхідною умовою для
існування загалом суспільства, а особливо держави. Тому вона виступає
наслідком цілеспрямованої роботи зацікавлених структур суспільства
по вихованню лояльного до нації й її політичного режиму громадянина.
Одночасно, вона стає й умовою подальших активних дій у напрямку
укріплення позицій цієї ж нації, і таким чином виступає схемою вироб-
ництва національних практик. Матриця історичної пам’яті обумовлює
виробництво зовнішніх національних практик під виглядом внутрішніх
структур особистості, що в свою чергу реалізуються на практиці.

В основі реалізації акту пам’яті, на якому ґрунтуються
усноісторичні дослідження, є процес синхронізації індивідом

автобіографічної пам'яті з колективною, адже саме спогади та інший історичний матеріал що транслюється респондентом є джерелом інформації. Перші дослідження соціальної пам'яті зароджуються в надрах соціології, оскільки через активне використання інтерв'ю як методу вивчення суспільства науковці зіткнулися з питаннями механізму мнемонічного апарату людини, як окремо узятої, так і соціуму загалом. Зважаючи на широкі міждисциплінарні можливості усної історії та нагальну потребу з'ясування ступеня взаємопроникнення та взаємовпливу індивідуальної та колективної пам'яті, а звідси й встановлення інформативних можливостей усних наративів.

Усна історія, гуманістична сутність якої реалізується не лише через об'єкт дослідження, але й набір методичного інструментарію, в основі своєї спирається на мову, як феномен людського суспільства, розуміючи її не тільки як набір знаків, а перш за все, як комунікативний акт, через який саме і транслюється та акумулюється історико-культурний досвід. Отримавши від соціології у спадок методи інтерв'ювання, усні історики намагалися прилаштувати їх адекватно до потреб власних антропоцентричних пошуків, в яких індивідуальний досвід людини був поставлений на передній план як призма, що проєцирує найприхованіші елементи структури соціуму.

Практичною реалізацією такого прагнення, стала розробка проблем повсякденного буття людей та локалізації дослідницьких проблематик, що нерозривно пов'язано із включенням ментальних структур до предмету дослідження та переорієтацією пізнавального фокусу з макрорівня, де домінуюче положення займають держава та геополітичні процеси, на мікрорівень, в якому прерогатива належить людині, як творцеві та безпосередньому учасникові тієї самої історії.

Однією з фундаментальних складових усноісторичного дослідження є процес безпосереднього створення усного джерела через комунікативний зв'язок двох суб'єктів — інтерв'ю. Інтерв'ювання являє собою доволі складний процес фіксації інформації насичений не лише вербальними знаками, але й певним емоційним та

соціально-психологічним навантаженням. Тому звернення до досвіду соціологічного інтерв'ю буде не лише виправдане, а й необхідне. Міждисциплінарність усної історії як методу робить можливим обмін наробками та методиками із іншими. Перехід від джерельної до джерельної стадії побутування усних повідомлень відбувається в результаті інтерв'ю. У процесі інтерв'ювання кожна із сторін впливає одна на одну. Історик обирає респондентів, обирає тему та запитання для розмови. Навіть якщо інтерв'юер тільки слухає і не ставить запитань, його присутність впливає на атмосферу, в якій людина згадує минуле та розповідає про нього. У ході розмови уявлення історика про минуле можуть передаватися респонденту та впливати на його відповіді. Таким чином, у створенні нового джерела беруть активну участь обидві сторони. Тому принципи вибірки респондентів, підготовки інтерв'ю та формулювання запитань є суттєвими факторами, що впливають на зміст усного повідомлення.

Автор опитувань застосовує методи верифікації та порівняння свідчень очевидців. Так досить показовим є епізод із розслідування розстрілу у Василівці червоногвардійців білогвардійцями. Володимир Володимирович не лише порівняв цифри щодо кількості страчених, а ретельно відновив епізоди трагедії, провів вимірювання необхідні для більш точного встановлення кількості загиблих червоногвардійців.

Загальна цінність роботи є неоціненна як з точки зору студій з мемуаристики, так і усної історичних досліджень.

При публікації збережено мову оригіналу, авторська орфографія, синтаксис та відображено пагінацію. Авторське виділення тексту (повторне наведення, підкреслення) передано технічними засобами. Примітки авторського редагування взято в квадратні дужки із позначенням особливостей їх оформлення в посиланнях.

В публікації використані фото з особистого архіву В. В. Мешкова.

Білівненко С. М.

ВОСПОМИНАНИЯ ВЛАДИМИРА МЕШКОВА

Вступление.

«Писать или не писать?» — этот вопрос я задавал себе сотни раз за последние несколько лет, и каждый раз, проанализировав, взвесив все «за» и «против», приходил к одному и тому же ответу: «писать надо»! Пусть эта моя повесть, биографическая повесть, и не будет представлять какую-либо литературную ценность, но в плане истории, понимания будущими поколениями вопроса: «что же такое советский период, какое влияние на судьбы миллионов людей оказывала диктатура одной личности, одной партии, [даст, пусть и небольшое, представление о жизни народов в то время]¹». Моя жизнь — это лишь маленькая крупинка в жизни общества советских людей. Из судеб сотен миллионов людей, их нравов, взглядов, поступков в целом складывалась и судьба огромного, могучего государства под названием «СССР» и, очевидно, что-то не так сложилось, не так, как нужно поступали и думали многие представители той державы, что в мгновение ока развалилась, как картонный домик.

Возможно, мое повествование поможет интересующимся этим периодом истории, ощутить жизнь простых людей, их чаяния, надежды, нравы в то, казалось бы, не такое уж и далекое время. Моя повесть — это автобиография, это голая правда о жизни человека, родившегося в предвоенном 40-м, пережившего голодное и неудобное детство первых послевоенных годов, голод 47-го, жившего в период обожествления «вождя народов» и в период «развитого социализма», человека, познавшего цену труду и заработанного рубля, проносившего мундир офицера более 20 лет и познавшего все «прелести»

¹ В оригіналі написано на полях.

ЗМІСТ

Передмова	3
Білівненко С. М. Чорт рябий, будь ти проклятий!	7
Воспоминание Владимира Мешкова	12
Вступление	12
Детство. Воспоминание о войне	13
Откуда я родом	30
Послевоенное лихолетье. Голод 47-го	37
Сорок седьмой	47
Побег. Скитания сорок восьмого	55
Харцызск	81
Иваново	105
О замке, городе и дореволюционном периоде.	123
Воспоминание жителей Васильевки и близлежащих сел	
Жученко Антонина Николаевна	124
Бедрик Ульяна Романовна	126
Сорокина Анастасия Мефодиевна	133
Бороденко Иван Карпович	142
Перовская Софья Глебовна	143
Экскурсия по дореволюционной Васильевке вместе с Анастасией Мефодиевной Сорокиной	146
Период гражданской войны и строительства социализма.	153
Воспоминание жителей Васильевки и близлежащих сел	
О расстреле белогвардейцами отряда красноармейцев летом 1920 года.	154
Рассказ Ивана Карповича Бороденко	154

Рассказ Анастасии Мефодиевны Сорокиной	155
Предисловие 2. Знакомство с Перовской С.Г.	164
Рассказ Софьи Глебовны Перовской	165
Рассказ Ады Георгиевны Кирильченко	168
Рассказ Марии Федотовны Пасынчук (Диденко)	172
Рассказ Тимофея Ивановича Коба	176
Рассказ Пасынчук Марии Федотовны	177
Рассказ Максима Максимовича Козаченко	181
Рассказ Евдокии Ефимовны Гордиенко	184
Рассказ Тамары Степановны Коробовой	186
Рассказ Анастасии Мефодиевны Сорокиной	187
Рассказы Раисы Спиридовны Комиссаровой и Марии Николаевны Билюги (Матюх)	188
Рассказ Марфы Трофимовны Виноградовой	189
Период второй мировой войны и оккупации (1941—1943 гг.)	192
Рассказа Марфы Трофимовны Виноградовой	193
Рассказ Анатолия Леонтьевича Нететы	198
Рассказ Тимофея Федоровича Андриющенко	202
Рассказ Анатолия Спиридоновича Усова	211
Юные минеры. Расследование автора	215
Рассказ Ивана Артемовича Федина	219
Рассказ Андрея Ивановича Слонского	222
Рассказ Федора Даниловича Шевченко	225
Рассказ Надежды Семеновны Гариповой	227

Наукове видання

Василівська старовина
Випуск 3

**Матеріали особистого архіву В. Мешкова,
першого директора музею-заповідника
«Садиба Попова»**

Верстка та макетування: Телюпа Сергій
Художнє оформлення: Михайло Мордовської

Підписано до друку 22.09.2016. Формат 60x84/16
Папір офсет. Гарн. Академік Сі.
Ум. друк. арк. 12,65. Наклад 300 прим.

Видавництво “АА Тандем”
Адреса: 69006, м. Запоріжжя,
вул В.Лобановського б.27, кв.69
т. 050-590-96-21

Свідоцтво про внесення до державного
реєстру видавців: Серія ДК № 2899

Надруковано “АА Тандем”
зам. №41